

УДК 342.7:347.9

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-1\(40\)-9](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2025-27-1(40)-9)

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЯК ДЖЕРЕЛ ПРАВА

Сопільняк Валерій Юрійович

аспірант кафедри конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;
адвокат
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2163-0881>

У статті проводиться аналіз актуальних проблем застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) судами України, обґрунтовується необхідність вдосконалення законодавчого регулювання цього процесу. Зокрема висвітлюються такі проблеми, як відсутність у чинному законодавстві чітких методологічних правил щодо застосування практики ЄСПЛ, що призводить до її формального, неаргументованого використання, некоректного цитування, ігнорування релевантності висновків Суду до конкретних обставин справи. Акцентується також проблема недостатньої уваги судів вищих інстанцій до перевірки правильності застосування практики ЄСПЛ та невизначеність її статусу в системі джерел права. На основі проведеного аналізу автор пропонує наступне: по-перше, чітко визначити місце практики ЄСПЛ у системі джерел українського права; по-друге, обґрунтувати необхідність доповнення процесуального законодавства (наприкладі ЦПК України) нормами, які б зобов'язували суди детально мотивувати застосування або незастосування практики ЄСПЛ, а також запровадити конкретні методологічні вимоги до аналізу та використання рішень ЄСПЛ (включаючи аналіз *ratio decidendi* та співвідношення фактів). Зазначається, що такі зміни сприятимуть підвищенню якості національних судових рішень, забезпеченню єдності судової практики, посиленню захисту прав людини відповідно до європейських стандартів та зміцненню верховенства права в Україні.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення ЄСПЛ як джерело права, національне правосуддя, правова позиція ЄСПЛ, методологія застосування судами рішень ЄСПЛ, міжнародні стандарти прав людини.

Sopilniak Valerii. Improvement of regulatory and legal principles for the application of the European Convention on Human Rights and the practice of the ECHR as a source of law in civil judicial proceedings of Ukraine

The article is devoted to the analysis of current problems of the application of the practice of the European Court of Human Rights (ECHR) by the courts of Ukraine and the justification of the need to improve the legislative regulation of this process. The article highlights such problems as the lack of clear methodological rules in the current legislation regarding the application of the practice of the ECHR, which leads to its formal, unsubstantiated use, incorrect citation, and ignoring the relevance of the Court's conclusions to the specific circumstances of the case. The problem of insufficient attention of higher courts to verifying the correctness of the application of the practice of the ECHR and the uncertainty of its status in the system of sources of law is also emphasized. Based on the analysis, the author proposes, firstly, to clearly define the place of the practice of the ECHR in the system of sources of Ukrainian law. Secondly, the need to supplement procedural legislation (using the example of the Code of Civil Procedure of Ukraine) with norms that would oblige courts to motivate in detail the application or non-application of the practice of the ECHR, as well as to introduce specific methodological requirements for the analysis and use of ECHR decisions (including the analysis of the *ratio decidendi* and the correlation of facts). It is noted that such changes will contribute to improving the quality of judicial decisions, ensuring the unity of judicial practice, strengthening the protection of human rights in accordance with European standards, and strengthening the rule of law in Ukraine.

Key words: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, decisions of the ECHR as a source of law, national justice, legal position of the ECHR, methodology of application of ECHR decisions by courts, international human rights standards.

Вступ. Після проголошення незалежності Україна визначила стратегічним напрямком свого розвитку побудову демократичної, правової держави. Ключовим елементом такої держави є дієва та справедлива система правосуддя, здатна забезпечити верховенство права та захист прав людини. Однак, встановлення такої високої мети не означає її автоматичного досягнення, оскільки реалізація поставленого завдання вимагає не лише законодавчого закріплення відповідних принципів, а й їх практичного втілення. Для цього мають бути реалізовані комплексні заходи (доктринального, аналітичного, нормотворчого та інших напрямків) з боку всіх зацікавлених інституцій, державних органів та задіяних у цьому процесі осіб, направлених на побудову моделі судової системи, яка справді ґрунтується на концепції верховенства права та сама опікується нею.

Необхідно визнати, що тривалий час довіра громадян України до судової влади залишається на вкрай низькому рівні. Інституційно судова гілка державної влади зазнає нищівної критики від представників різних

політичних груп, залишаючись при цьому безпорадною у наданні адекватної відповіді. Причин такого ставлення до судової влади багато: це і відверта неповага до судової влади з боку представників інших гілок влади, втручання у здійснення правосуддя та використання тиску на судову спільноту, систематичні припинення та напади в медіа, ігнорування судових рішень тощо. Окремою проблемою вважаємо і недоліки функціонування самої судової влади, які проявляються у низькому рівні здійснення правосуддя, слабкій вмотивованості судових рішень та як наслідок – відсутності єдності судової практики у принципових питаннях захисту прав людини. Одним з ефективних шляхів виправлення даної проблеми вважаємо застосування при здійсненні правосуддя Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (ЄКПЛ), а також практики ЄСПЛ як джерел права, що містять низку надважливих принципових позицій у галузі прав людини. Застосування цих джерел могло б сприяти забезпеченню відповідності національного правосуддя загальноновизнаним міжнародним стандартам у галузі прав людини. Проте аналіз наявної судової практики свідчить, що далеко не завжди таке застосування є релевантним, а в окремих випадках спостерігається пряме ігнорування суддями відповідних джерел. Першопричиною зазначеної проблеми вважаємо недоліки національного законодавства, а саме – прогалини щодо чіткості сформульованих вимог до процесу обґрунтування національним судом своїх рішень в контексті використання ним ЄКПЛ та практики ЄСПЛ.

Матеріали та методи. При здійсненні наукового дослідження були використані праці П.М. Рабіновича та О.В. Соловйова, О.В. Сердюка, Р. Сабодаш, Н.Є. Блажівської та В.А. Завгороднього, Р. Бабанли, Т. Стоянової, Т. Фулей, Т.І. Дудаш, О.В. Буткевич. Попри таку різноманітність наукового висвітлення практики ЄСПЛ та її впливу на правозастосовчу діяльність в Україні, без достатньої уваги залишаються проблеми вивчення ефективності дії нормативних вимог до застосування судами правових висновків ЄСПЛ під час мотивування рішень та пошуку шляхів удосконалення законодавства у цій сфері.

Методологія дослідження базується на системі загальнонаукових та спеціальних методів пізнання як-от: системний, структурно-логічний, формально-юридичний та порівняльно-правовий. Окремо слід підкреслити застосування методу правового моделювання, який дав змогу не лише розглянути окреслені проблеми зазначеної теми, але й запропонувати варіанти їх вирішення.

Результати. Основним критерієм для оцінки судового рішення на відповідність вимозі справедливості є його вмотивованість, тобто пояснення того, чому суд ухвалив саме таке, а не інше рішення. Під час такого розкриття своїх думок суддя, співставивши встановлені ним обставини із законом (в широкому значенні), надає відповіді на основні, критичні питання від яких залежить вирішення конкретної справи. Таким чином, ключові адресати – в першу чергу сторони спору – дізнаються про хід міркування та аргументи суду, які лягли в основу конкретних висновків. Отримавши відповіді на свої фактичні та юридичні доводи, сторони спору дізнаються про те, як у їхній ситуації мають застосовуватись норма права. Забезпечення державою доступу будь-якій зацікавленій особі до ухвалених судом рішень обумовлює розуміння широкого загалу правових позицій у відповідній галузі правовідносин, а також передбачуваності та прогнозованості своїх дій. Таким чином рішення суду допомагає попередити виникнення подібних спорів та забезпечує юридичну визначеність у суспільних відносинах у майбутньому.

Аналіз аргументів та належне обґрунтування висновків є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд. Однак не лише ці умови зумовлюють справедливе рішення суду. Поряд із суб'єктивними факторами, такими як особистісні характеристики судді, рівень його освіти, професійна компетентність, правосвідомість та світоглядні позиції, що визначають його належність до певних традицій праворозуміння, на якість судового рішення впливають також і зовнішні ознаки, зокрема нормативно-правове регулювання вимог до змісту рішення та процесуальні правила його викладення. Відповідні процесуальні вимоги були виділені Консультативною радою європейських суддів у висновку № 11(2008) як чинники, від яких залежить якість судового рішення [1, пп. 10, 20].

Серед національних нормативних актів у сфері відправлення правосуддя, лише два містять експліцитні вимоги до змісту рішення суду, які зобов'язують суд використовувати рішення ЄСПЛ. Першим з них є загальний для всіх видів судочинства законодавчий акт – Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2], іншим – процесуальний закон¹.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [2, ст.17]. При цьому у ст.1 зазначається, що «практика суду – практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини» [2, ст.1]. Частиною четвертою ст.10 Цивільного процесуального кодексу України (далі також – ЦПК України) визначено, що «суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права»

¹ у цій статті автор під «процесуальним законом» має на увазі нормативно-правовий акт, який регулює процес вирішення справи, незалежно від виду юрисдикції.

[3]. Зі змісту цитованих статей виходить, що конкретне визначення того, що є практикою ЄСПЛ, відсутнє, оскільки таке визначення у законі надано через формулу «практика – це практика». Також відповідний закон не містить положень щодо порядку застосування цієї практики, конкретних вимог до процесу такого застосування і т. д.

Також важливо підкреслити, що частина 8 статті 10 ЦПК містить положення: «У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України» [3]. Ця норма корелюється зі змістом фундаментального принципу міжнародного права «*pacta sunt servanda*» (договори повинні виконуватись), який бере своє зачаткування ще з часів римського права. У сучасному міжнародному праві він закріплений у статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [4]. Згідно з цією нормою, кожен чинний міжнародний договір є обов'язковим для його учасників і повинен виконуватися добросовісно. Більш того, стаття 27 Віденської конвенції встановлює принцип пріоритету міжнародного договору над національним правом, забороняючи державам посилаючись на положення внутрішнього права як на виправдання невиконання міжнародних зобов'язань.

Автори Конвенції ніколи не ставили за мету замінити чи уточнити внутрішнє законодавство будь-якої держави, яка її ратифікувала. Тому, ЄСПЛ викладена лаконічною мовою завдяки доволі абстрактним положенням, які потребують ґрунтовного теоретичного розуміння та практичного аналізу під час свого застосування. Виключним правом офіційного тлумачення конвенційних положень наділений ЄСПЛ [5, ст. 32]. Завдання та характер цієї особливої функції Суду щодо тлумачення положень Конвенції призводить до того, що його прецедентна практика стає невід'ємною частиною цього міжнародного договору, визначаючи його зміст та обсяг. Відтак, рішення ЄСПЛ є не просто додатковими роз'ясненнями, а органічною складовою самої Конвенції, що визначає її практичне застосування та втілення. В доктрині загально-теоретичної юриспруденції акт тлумачення розглядається як своєрідна «тінь» норми, що роз'яснюється, завжди і в цілому відповідаючи таким чином її матеріальній основі [6, с. 412]. Цей принцип слідування закріплено в підпунктах (а) та (б) частини 3 статті 31 Віденської Конвенції [4], в яких спеціально наголошено, що поряд з текстом міжнародного договору має враховуватись наступна практика його застосування та тлумачення, якщо про це є відповідна угода між учасниками договору. Як наслідок – рішення ЄСПЛ переймають силу Конвенції, набуваючи таким чином переваги над національним законом. С. Шевчук у своїй роботі наводить слова М. Сільви, «у практичному значенні, це означає, що «європейське правосуддя знаходиться над національними судовими органами», хоча й «не заступає їх» [7, с. 456].

Одним з таких прикладів є рішення у справі «Наталія Михайленко проти України» [8], в якому ЄСПЛ встановив порушення права на доступ до суду, гарантованого статтею 6 ЄКПЛ. За обставинами цієї справи заявницю було визнано недієздатною та призначено опікуна. Згодом її стан значно покращився і опікун звернувся до суду з заявою про поновлення цивільної дієздатності. Проте суд не розглянув цю заяву по суті через неодноразову неявку опікуна у судові засідання. У зв'язку з цим заявниця сама подала до суду заяву про поновлення своєї дієздатності, але суди повернули її тому, що процесуальний закон не надавав права недієздатній особі самотійно звертатися із заявою про поновлення своєї цивільної дієздатності. Аналізуючи дотримання національним судом вимог пропорційності щодо обмеження права на доступ до суду, ЄСПЛ у пунктах 38 та 39 вказаного рішення вказав, що «положення національного законодавства, за яким особи, визнані недієздатними, не мають права на безпосередній доступ до суду з метою поновлення своєї цивільної дієздатності, не відповідає загальній тенденції, що панує на європейському рівні. Більш того, загальна заборона безпосереднього доступу до суду для цієї категорії осіб не залишає простору для винятків. У той же час національне законодавство не передбачає відповідних гарантій, тобто що питання поновлення цивільної дієздатності переглядатимуться судами з регулярною періодичністю. Насамкінець, у цій справі не було доведено, що відповідні державні органи здійснювали ефективний нагляд за ситуацією заявниці, включаючи виконання обов'язків її опікуном, або що вони вживали необхідних заходів для захисту її інтересів» [8]. З огляду на ці міркування ЄСПЛ прийшов до висновку, що відмова заявниці у доступі до правосуддя щодо можливості забезпечення перегляду її цивільної дієздатності становить порушення конвенційного права, передбаченого ст.6 ЄКПЛ.

24.02.2014 р. Верховний Суд України, посилаючись на це рішення ЄСПЛ як на підставу своїх висновків, вказав, що у вказаній справі національний закон безумовно обмежує право на доступ до суду, а тому з огляду на ситуацію заявниці, слід було відкрити провадження. Таким чином, суд касаційної інстанції скасував попередні рішення судів та, повернувши справу до суду першої інстанції, зобов'язав вирішити питання про відкриття провадження [9].

Законодавче обмеження права на доступ до суду особи, визнаної недієздатною, існувало до набрання 15.12.2017 р., коли набрала чинності нова редакція ЦПК України. Проте, після прийняття ЄСПЛ рішення у справі «Наталія Михайленко», суди, не чекаючи реакції національного законодавця та застосовуючи це

рішення як джерело права вищої над національним законом юридичної сили, почали приймати до розгляду заяви осіб, визнаних недієздатними.

Отже, вирішуючи конкретну справу та розв'язуючи правову проблему, український суддя повинен враховувати нормативний характер рішення ЄСПЛ і саме тому застосовувати висновки Суду з надзвичайною увагою та обов'язковим аналізом на предмет його релевантності.

Однак, як свідчить аналіз вітчизняної судової практики, суди часто використовують зручні для певного випадку цитати з рішень, які Суд прийняв за інших обставин чи відмінних правовідносин, перетворюючи таким чином практику ЄСПЛ з джерела права на джерело цитування. Посилаючись на певні рішення ЄСПЛ, судді не завжди оцінюють їх відповідність до предмету спору, обґрунтовують необхідності використання цього джерела права та уникають аналізу його значення для розв'язання конкретної правової проблеми. В окремих випадках має місце надмірне та формальне застосування рішень ЄСПЛ, особливо в умовах, коли національне законодавство містить суперечливі положення, що регулюють відповідні відносини.

Аналітичний звіт, підготовлений ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ в Україні, виявив низку проблемних аспектів. Зокрема, відзначено, що «майже у кожному десятому рішенні, що увійшли до вибірки (в якому міститься посилання на Конвенцію), наявне лише загальне згадування Конвенції без належного обґрунтування її застосування, кожне п'яте рішення містить вказівку на статтю цього джерела без пояснення її застосування. Окремі судді, наприклад, посилаються на статтю 6 ЄКПЛ при призначенні судового засідання, що є явно некоректним» [10, с. 17–18].

Поряд з цим існує й інша особливість національної практики застосування прецедентів ЄСПЛ, яка полягає в тому, що суди взагалі ігнорують або не аналізують аргументів сторін судового спору, в яких містяться посилання на ЄКПЛ та практику ЄСПЛ, відхиляючи їх без відповідного пояснення. Ускладнює ситуацію також і те, що у процесі перегляду справи, суди апеляційної чи касаційної інстанції не завжди перевіряють доцільність застосування, або ж навпаки – необхідність використання нижчестоящим судом правових висновків Суду, та залишають таким чином без належного реагування явні недоліки правозастосовчої діяльності.

Загалом, у вказаному звіті зазначено про широкий спектр недоліків у використанні практики Суду як джерела права, як суто практичного характеру (неправильне цитування рішень ЄСПЛ, помилки у реквізитах рішень або ж застосування сумнівних джерел), так і методологічного (відсутність визначення критеріїв для обрання рішень Суду; застосування правових висновків Суду до відносин, які не регулюються конвенційними нормами; неправильне тлумачення принципів, встановлених Судом; шаблонна міграція в рішеннях певної інтерпретації правового висновку).

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати стан нормативного регулювання у сфері забезпечення ефективного використання національними судами практики ЄСПЛ, а також наявність методологічних правил та прийомів її застосування. З цього приводу О. В. Буткевич відзначала, що законодавство не містить чіткої процедури застосування судами міжнародного договору, яким за своєю суттю є Європейська Конвенція з прав людини. Ба більше, «для українського законодавства в цілому характерним є ігнорування того, що міжнародно-правовий акт, до якого відносяться і рішення ЄСПЛ, має та буде застосовуватись національним судом» [11, с. 9–10].

П. Пушкар та Р. Бабанли у своїй спільній праці щодо загальних проблем застосування практики ЄСПЛ, звертають увагу на обмежений обсяг нормативного регулювання питань, присвячених практиці Суду як джерелу права [12, с. 39–40]. Автори також зазначають, що рішення Європейського Суду з прав людини можуть містити складні та нетипові для українського права правові інститути, а тому законодавчий обов'язок застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права потребує удосконалення [12, с. 58].

У присвяченому загальнотеоретичним аспектам застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ дослідженні Рабінович П. М. та Соловійов О. В. звернули увагу на недосконалість положень вищезазначеного Закону про виконання рішень та застосування практики Суду, пов'язану з декларативним характером ст. 17 цього Закону, яка визначає практику Суду як джерело права. Зокрема, автори відзначили відсутність в законодавстві положень щодо «забезпечення юридичної обов'язковості реалізації правоположень практики Суду суддями в Україні в нетипових ситуаціях», тобто необхідність запровадження правозахисних санкцій, наприклад можливості перегляду рішення судом вищої інстанції у випадку незастосування чи неналежного застосування практики ЄСПЛ [6, с. 161–163].

За формально-юридичним визначенням джерелом права є зовнішня форма вираження правових норм, які є загальнообов'язковими, формально-визначеними правилами поведінки, що санкціонуються примусом держави [13]. Чинне законодавство визначило практику ЄСПЛ як джерело права. Положення Закону про виконання рішень та застосування практики Суду зобов'язують суди, Міністерства та інші органи центральної виконавчої влади застосовувати практику ЄСПЛ [2, ст. 17, 19]. Таким чином, вироблені ЄСПЛ стандарти

у сфері прав людини становлять важливий елемент української системи права, і як було вище зазначено, вони мають переважне значення за юридичною силою. Однак законодавче врегулювання визначення місця практики Суду у системі норм права (як обов'язкових правил поведінки) є недосконалим. Зміни до чинного законодавства слід розпочати з офіційного визнання місця практики Суду у системі права. З цього приводу викликають сумнів положення прийнятого Верховною Радою України 24.08.2023 р. закону «Про правотворчу діяльність»² [14], виходячи з положень статті 1 якого рішення і висновки Конституційного Суду України, а також судові рішення являються правовими актами, що не містять норм права. Стаття 9 цього закону містить систему законодавства України, до переліку якої рішення ЄСПЛ не входять. Якщо виходити з аналогії з судовими рішеннями та висновками Конституційного Суду України, то складається враження, що будучи також судовим рішенням, практика ЄСПЛ не включена до регуляторів суспільних відносин, зокрема у галузі прав людини. Однак, рішення у справі «*Наталія Михайленко*», яке згадувалось вище, є прикладом творення Судом правила, яке набуло обов'язкового характеру у національних правовідносинах. Іншим прикладом того, як вироблені ЄСПЛ стандарти доповнюють вітчизняне право, можна навести також положення про право особи на справедливий суд, зокрема у контексті неупередженого судового розгляду. Так, в ст.1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Визначення понять «незалежний» та «неупереджений» закон не містить. Натомість правова позиція ЄСПЛ з цього питання зводиться до того, що незалежний суд означає незалежність від органів виконавчої влади та сторін спору [15]. У свою чергу, з іншої справи можна виокремити положення, що «безсторонність суду означає відсутність упередженості за двома критеріями: 1) суб'єктивним, який залежить від особистих переконань та поведінки конкретного судді; 2) об'єктивним, тобто встановлення того, чи забезпечував сам суд та його склад, незалежно від особистої поведінки будь-кого з його членів, достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності» [16]. Ці висновки є нормами, якими керуються національні судді, зокрема під час вирішення питань відводу.

Таким чином, для формування органічно збалансованого правового простору необхідно забезпечити якісну інтеграцію рішень ЄСПЛ у національну правову систему, що дозволить узгодити вітчизняне право з європейськими стандартами та забезпечити ефективний захист прав людини. З цією метою пропонуємо внести зміни у зазначений Закон «Про правотворчу діяльність», включивши практику ЄСПЛ до системи законодавства та виходячи з юридичної сили, визначити її належне місце серед правових актів. Вважаємо доцільним таке доповнення зробити до ч.3 ст.9 цього закону, абзац третій якої викласти наступним чином: «*Практика Європейського суду з прав людини є частиною національного законодавства*», а ч.2 ст.19, яка визначає ієрархію нормативно-правових актів в залежності від їх юридичної сили, доповнити п.2¹, у якому закріпити: «*практика Європейського суду з прав людини нарівні з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 3–13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України*».

Ще одним проблемним аспектом є відсутність нормативно визначених методологічних настанов, які б були здатні забезпечити якісне, а не кількісне використання вироблених ЄСПЛ стандартів. Хоча формальне закріплення сукупності методів і принципів, їх взаємодії лежить за межами повноважень законодавця, оскільки це є питанням правозастосовного характеру, разом з тим законодавство має стимулювати до того, аби оцінка необхідності та достатності посилань українських суддів на ЄСПЛ та практику ЄСПЛ здійснювалася, виходячи як з обґрунтованості такого застосування у кожній конкретній справі, так і належного обґрунтування відмови у застосуванні відповідних джерел тоді, коли на них посилаються сторони справи.

Змінити практику викладення судом рішення від церемоніального зазначення практики Суду до написання справедливого рішення можна завдяки запровадженню певних вимог до використання правових висновків ЄСПЛ. З цією метою вважаємо доцільним доповнити ЦПК України нормою, яка б зобов'язувала суд у кожному випадку посилання на рішення ЄСПЛ, або використання його *ratio decidendi*, пояснювати в мотивувальній частині рішення необхідність та доцільність використання європейських механізмів захисту прав людини.

Не дивлячись на те, що ЦПК України зобов'язує суд вказувати в рішенні про мотиви застосування норм права, як видно з викладеного вище, це не завжди спонукає суддів до ґрунтовного аналізу практики ЄСПЛ та викладення його результатів у своїх рішеннях. З цією метою частину четверту ст.10 ЦПК України, яка зобов'язує суд використовувати практику ЄСПЛ як джерело права, а також статті 265, 382 та 416 ЦПК України, в яких містяться вимоги до мотивувальної частини рішення, слід доповнити положенням про те,

² Відповідно до п.1 розділу XIV «Прикінцеві положення», цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування (Голос України від 19.09.2023 № 32), та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, крім положень, передбачених в підпунктах 1-5 цього пункту.

що у випадку застосування (чи відмови у застосуванні) практики ЄСПЛ, суд має надати щодо цього окреме обґрунтування. Це завдання можна вирішити шляхом доповнення ЦПК України нормою 263¹ такого змісту:

1. «Ухвалюючи рішення, суд зобов'язаний вирішити чи застосовувати у справі практику Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ).

2. У тому випадку, якщо суд під час вирішення справи застосовує практику ЄСПЛ, він зобов'язаний вказати в мотивувальній частині свого рішення:

1) назву рішення ЄСПЛ (рішення щодо прийнятності) мовою оригіналу, номер заяви, дату рішення, пункт рішення (якщо він є), який має значення для справи;

2) в чому полягає схожість або відмінність фактів, скарг та правового висновку (*ratio decidendi*) у застосованому рішенні ЄСПЛ (рішенні щодо прийнятності) та прийнятого судом рішення;

3) конкретний правовий висновок (*ratio decidendi*), який міститься в рішенні ЄСПЛ (рішенні щодо прийнятності) та пункт (якщо він є), в якому цей висновок викладено;

4) висновок про те, як суд застосовує правовий висновок ЄСПЛ (*ratio decidendi*) до обставин справи.

3. Неправильне застосування судом практики ЄСПЛ є підставою для оскарження рішення суду».

Хоча ЄСПЛ прямо на це не посилається, однак фактично його практика будується на принципі *stare decisis*, який є основою прецедентного права, а тому і використання рішень Суду національним судом має будуватися на схожих підходах. У питанні застосування *ratio decidendi* вирішальною постає вимога конвергенції головних ознак справи ЄСПЛ та справи, що розглядається національним судом. Ще з часів римського права нам відомий принцип “*de similibus idem est iudicium*” (у подібних справах приймаються однакові рішення), на якому ґрунтується довіра до права та повага до судового рішення, оскільки він забезпечує стабільність судової практики в аналогічних справах з передбачуваними рішеннями, та є запорукою проти суддівського свавілля.

Висновки. Якісне, вмотивоване, ефективне судове рішення, яке іменується «справедливим», забезпечує не лише вирішення конкретного спору, але й гарантує юридичну визначеність суспільних відносин та громадський контроль за здійсненням правосуддя. В умовах євроінтеграційних прагнень України належна імплементація стандартів, вироблених ЄСПЛ, набуває особливої ваги, адже ЄСПЛ та практика ЄСПЛ є частиною національного законодавства і мають пріоритет над внутрішніми законами у разі колізії, що впливає як з Конституції України, так і з міжнародних зобов'язань держави, зокрема принципу *pacta sunt servanda*.

Незважаючи на законодавче закріплення обов'язку судів застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, аналіз свідчить про суттєві недоліки у реалізації цього припису. Чинне законодавство не пропонує жодних методологічних настанов чи мінімальних правил їх належного застосування. Це призводить до низки негативних явищ у судовій практиці.

Певним чином виправити наявний стан міг би Верховний Суд шляхом реалізації своєї компетенції щодо забезпечення єдності судової практики. Системне опрацювання рішень ЄСПЛ, а також послідовне підвищення теоретичної обізнаності суддів у сфері європейського прецедентного права сприяли б підвищенню якості та ефективності його застосування. Водночас найбільш відчутний ефект у процесі інтеграції стандартів ЄСПЛ до національної правової системи, а також у здійсненні судочинства з урахуванням кращих надбань європейської юридичної практики, може бути досягнутий лише за умови синергетичного впровадження зазначених заходів у поєднанні з чіткими законодавчими приписами щодо порядку застосування практики Суду.

Запровадження таких правил сприятиме наближенню національної судової практики до принципів, на яких фактично ґрунтується робота самого ЄСПЛ. Це підвищить якість судової аргументації, забезпечить послідовність та передбачуваність рішень суду, посилить захист прав людини відповідно до європейських стандартів та сприятиме виконанню Україною своїх міжнародних зобов'язань. Зрештою, законодавче закріплення чітких правил застосування практики ЄСПЛ є необхідним кроком для подолання існуючих проблем, зміцнення верховенства права та подальшого утвердження України як правової держави, інтегрованої у європейський правовий простір.

Література:

1. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про якість судових рішень, 18.12.2008 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc>.

2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.03.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.03.2025).

4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 квітня 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 25.03.2025).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2025).
6. Рабінович П. М., Соловйов О. В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України* / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 28. Київ, 2014. 208 с.
7. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.
8. Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine (№49069/11, 30.05.2013). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-119975>.
9. Постанова Верховного Суду України від 24.02.2014 №6-156цс13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57312124> (дата звернення: 25.03.2025).
10. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини / ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень». 2018. URL: <http://iahr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/146.pdf>.
11. Буткевич О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці. *Європейський суд з прав людини. Судова практика. Додаток до журналу «Право України»*. 2011. Вип. 3. Ч. 1–2. С. 5–29.
12. Пушкар П., Бабанли Р. Загальні питання розуміння і застосування практики ЄСПЛ. Т.1 / Київ : Норма права, 2022. 168 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
14. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX, чинна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3354-20#Text> (дата звернення: 25.03.2025).
15. *Ringeisen v. Austria* (№2614/65, 16.07.1971, п.95) HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565>.
16. *Denisov v. Ukraine [GC]* (№76639/11, 25.09.2018, п.61). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-186216>.

References:

1. Vysnovok № 11 Konsultativnoi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro yakist sudovykh rishen [Opinion no.11 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of judicial decisions], 18.12.2008. Retrieved from: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc> [in Ukrainian].
2. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 roku [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated February 23, 2006]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
3. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku [Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
4. Videns'ka konventsia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 14 kvitnia 1986 roku [Vienna Convention on the Law of Treaties: Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated April 14, 1986]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].
5. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku: Ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 17 lypnia 1997 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950: Ratified by the Law of Ukraine of July 17, 1997] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
6. Rabinovych, P. M., & Solovyov, O. V. (2014). Zastosuvannya Yevropeys'koyi konventsii z prav lyudyny ta praktyky Strasburz'koho sudu v Ukrayini (zahal'noteoretychni aspekty) [Application of the European Convention on Human Rights and the practice of the Strasbourg Court in Ukraine (general theoretical aspects)]. *Pratsi L'vivs'koyi laboratorii prav lyudyny i hromadyannya Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovryaduvannya Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny* / Redkol.: P.M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Seriya I. Doslidzhennya tar referaty. Vyp. 28. Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].
7. Shevchuk, S. (2007). Sudova pravotvorchist': svitovyy dosvid i perspektyvy v Ukrayini [Judicial lawmaking: world experience and prospects in Ukraine]. K.: Referat, 640 s. [in Ukrainian].

8. *Nataliya Mykhaylenko v. Ukraine* (№49069/11, 30.05.2013). HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-119975> [in English].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny 24.02.2014 №6-156цс13 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine 24.02.2014 No. 6-156ts13] Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57312124> [in Ukrainian].
10. Analitychnyy zvit za rezul'tatamy monitorynhu sudovykh rishen' shchodo zastosuvannya v Ukrayini polozhennya Konventsii pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod ta praktyky Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny / HO «Instytut prykladnykh humanitarnykh doslidzhen'» [Analytical report on the results of monitoring court decisions on the application in Ukraine of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights / NGO "Institute of Applied Humanitarian Research"]. 2018. Retrieved from: <http://iahr.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/146.pdf> [in Ukrainian].
11. Butkevych, O. V. (2011). Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny v ukrayins'kiy pravozastosovniy praktytsi [Decisions of the European Court of Human Rights in Ukrainian law enforcement practice]. *Yevropeyskyi sud z prav lyudyny. Sudova praktyka. Dodatok do zhurnalu «Pravo Ukrainy»*. Vol. 1. Part 1–2. S. 5–29. [in Ukrainian].
12. Pushkar P., & Babanly R. (2022). Zahal'ni pytannya rozuminnya i zastosuvannya praktyky ESPL [General issues of understanding and application of the practice of the ECHR]. T.1 / Kyiv : Norma prava, 168 s. [in Ukrainian].
13. Skakun O. F. (2001). Teoriya derzhavy i prava: Pidruchnyk [Theory of State and Law] / Per. z ros. Kharkiv: Konsum, 656 s. [in Ukrainian].
14. Pro pravotvorchu diyal'nist': Zakon Ukrayiny vid 24.08.2023 № 3354-IX [On law-making activity: Law of Ukraine dated August 24, 2023] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3354-20#Tekst> [in Ukrainian].
15. *Ringeisen v. Austria* (№2614/65, 16.07.1971, s.95) HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565> [in English].
16. *Denisov v. Ukraine [GC]* (№76639/11, 25.09.2018, s.61). HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-186216> [in English].